

Г.О. Дорош,
кандидат філологічних наук, доцент
(Хмельницький гуманітарно-педагогічний інститут)

ПСИХОЛОГІЗМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДРАМИ Ю. ЩЕРБАКА "ВІДКРИТТЯ"

Предметом статті є критичне осмислення інтелектуальної психологічної драми, де простежено тип проблематики, який можна назвати особистісно-психологічним

Процес національно-культурного відродження, викликаний змінами в суспільно-політичному житті українського народу, зумовлює сьогодні необхідність концептуального переосмислення історії вітчизняної літератури ХХ століття.

Складна проблема психологізму в творчості письменників тоталітарної доби ще достатньо не досліджена сучасним літературознавством.

Поки що вона висвітлена переважно на рівні публіцистики.

Правда, праці О. Білецького, О. Бондаревої, Д. Вакуленко, Л. Дем'янівської, М. Кудрявцева, І. Михайлина, І. Семенюка, С. Хороба частково репрезентували кращі п'єси попередніх десятиліть.

Для сучасної аналітичної думки актуальними лишаються проблеми такого суспільного вагомого роду літератури, як драматургія. Адже 70-80-ті роки драматургія, поруч з епічною прозою, прагнула розглянути найсуттєвіші морально-філософські проблеми доби, наприкінці 80-х й соціально філософська проблематика стає ще більш вигостреною, а психологізм набуває оновленої сили.

Справді, драма, як зазначав Г. Гегель, є "фрагментом діалектики, самого життя", що перетворений в індивідуальному художньому сприйнятті автора і нерозривно пов'язаний з історичним розвитком суспільства, духовною проблематикою життя народу [1].

Складні людинознавчі проблеми художньо інтерпретує Ю. Щербак, створивши своєрідний жанр інтелектуальної психологічної драми "Відкриття".

Драматург переносить нас з теренів виробничих конфліктів (а відтак і зі сфер спрощено-виробничої п'єси) у світ науки, в атмосферу наукового пошуку, непростого й далеко не простолінійного, де й злеті, і падіння людського духу набагато складніші, тонші, багатомірні.

Героями є вчені, дослідники, люди інтелігентних професій, на психологічній основі життя і творчій діяльності яких розв'язується ряд морально-етичних проблем сучасності. І саме звернення до проблем психологічних і моральних становить основну цінність цієї п'єси.

Конфлікт п'єси – це конфлікт внутрішній, психологічний, зумовлений світоглядними позиціями персонажів (хоча в основі – обставини суспільного життя героїв), суспільною атмосферою в цілому.

Що ж визначає новизну її проблематики і поетики?

В основі конфлікту драми лежить породжене хрущовською добою надумане протистояння науки прикладної, сьогохвилинної, яка має видимий всім практичний сенс, – і науки фундаментальної, яка дасть певні конкретні результати у віддаленому майбутньому – або й не дасть зовсім.

У науково-дослідному інституті вірусології працює кілька вчених, відомих і менш відомих молодих дослідників. У лабораторії, яку очолює професор Авілов, створено вакцину проти грипу – і це відкриття першорядної ваги, бо епідемія грипу поширюється швидко і захоплює все більшу кількість потерпілих. Наскільки важливе й актуальне це відкриття, говорить сам Авілов перед кінокамерою (в лабораторії ідуть зйомки):

Авілов. Ми вивчаємо грип. Хворобу, епідемії якої регулярно охоплюють земну кулю, вражаючи мільйони людей... Під час кожної епідемії грип збирає похмурий врожай, вбиваючи хворих, знесилених людей... Крім того, грип завдає величезних економічних збитків господарству... Ось чому проблема грипу – глобальна проблема... Наші експерименти виявили високу ефективність нового препарату [6].

Йдеться не про несподіване осяяння, раптове озаріння геніальної людини, – як люблять представляти це письменники-фантасти, а про тривалий процес пошуку, планомірної й цілеспрямованої роботи, яка закономірно приводить до певного результату на рівні відкриття (особливо якщо ця робота ведеться і спрямовується талановитою й наполегливою людиною).

Саме таким ученим, закоханим у свою справу, людиною цілеспрямованою і творчою постає у п'єсі центральний персонаж – Микола Іванович Авілов. Образ Авілова виразно спроектований з особи визначного українського вченого, хірурга-кардіолога Миколи Амосова: той же динамізм у мові і вчинках, та ж ясність і чіткість висловлювань, та ж блискавична реакція, несподіваність, навіть парадоксальність окремих думок, тверджень, а головне, фанатична захопленість своєю справою, широка ерудованість, енциклопедизм мислення, і... деяка жорсткість у спілкуванні з людьми. Можливо, тому що у Ю. Щербака був такий блискучий прототип, образ Авілова у драмі постав живим, оригінальним, яскравим, психологічно переконливим.

Авілов виступає у п'єсі як представник науки якщо й не прикладної, то такої, що має не тільки теоретичне, а й практичне і гостроактуальне значення (в часи написання п'єси говорилося – "народно-господарчий сенс"). Значення такого відкриття не можна перебільшити, і тут автор і його герой (герої) цілком переконливі, а їхня боротьба за швидше впровадження вакцини в практику лікування грипу виправдані. Що ж протистоїть цьому, що викликає конфліктну ситуацію? Об'єктивно антиподом Авілову виступає директор інституту Степан Корнійович Сердюк, який у своїй керівній (і кар'єристській) запопадливості приносить більше шкоди, ніж користі вченому-дослідникові і новинайденому препарату, апробації та впровадженню його. Особливо активно Се-

рдюк намагається "прискорити" виготовлення й використання вакцини після зустрічі з іншим директором – автозаводу. Ось дуже характерний уривок розмови двох господарників:

Директор автозаводу. Розумієте, чого я прийшов? Я довідався про вакцину. І прошу вашої допомоги. Вашої, товаришу Сердюк, і вашої, професоре. Зараз кінець року – найнапруженіший для нас період. Горить річний план. Штурмівщина, заводи-постачальники поспішають віддати свої борги, дорога кожна людина, кожна секунда. І в цей час на заводі починається грип... Прошу вас – від свого імені, від імені всього колективу – дайте нам вакцину...

Сердюк. Вакцину ми вам, звичайно, дамо. Але... Ми будуємо новий лабораторний корпус. Теж горимо. Просимо допомоги. Це для вас...

Директор. Які можуть бути розмови?..

Так зав'язується виробничий вузол, де науці вже, фактично, і нема місця. Де слабкі протести професора ("вакцини дуже мало, і ми збиралися її перевіряти...") майже нечутні за вагомими, "державними" планами двох керівників підприємств. І це не був конфлікт вигаданий, спеціально вибудований драматургом. Ні, Юрій Щербак відтворив тут цілком реальну і широко розповсюджену життєву практику недавніх радянських часів, що й стала поштовхом для подальшого конфлікту. Це була, можна сказати, повсякденна драматична колізія. Згодом Сердюк скаже точні слова про те, що коли ти адміністратор – треба йти на компроміси... І їх було досить, не завжди потрібних чи обґрунтованих.

Внаслідок ажіотажу довкола протигрипозної вакцини (адже "нею зацікавились американці") виникає прагнення, яке досить категорично й безапеляційно висловлює сам Авілов:

Авілов. Весь інститут переключити повністю на грип. Це проблема першорядної державної ваги... Весь колектив, всю апаратуру, все сконцентруємо на цьому [б:120].

Така уніфікація, безперечно, веде до ущемлення інших учених, інших відділів. Першим серед тих, хто потерпає через переключення інтересів лише на вакцину грипу, став професор Савелін, в лабораторії якого відкрито один з вірусів ракового захворювання, результати досліджень одержали високу оцінку спеціалістів. Але... Як пояснює Сердюк, найголовніше слово в науці – не відкриття і не істина, а впровадження, тобто практична сьогоднішня цінність. Тож щодо роботи Савеліна і групи науковців його рішення однозначно-негативне:

Сердюк. ...Сотня інститутів в усьому світі вивчає цю проблему. Але таємницю і досі вкрито мороком. Вам ще треба знищити мільйони мишей, пустити на вітер сотні тисяч валютних карбованців, щоб ступити хоч один маленький крок. А на обрії – ніяких практичних наслідків. Їх і не буде. Бо вам все одно це не під силу з цим вашим... [6].

Так сьогоднішній практицизм долає високу науку, а творчий пошук перекреслюється пошуком грошей. І це відбувається не тому, що Сердюк є особливо обмеженим або злісним ворогом науки. Він – типовий представник чиновницького апарату по "керівництву наукою", який заподавливо виконує партійно-державну настанову – вийти наперед, "догнати й обігнати", перевершити, здобути визнання будь-якою ціною... Представник все тієї ж штурмівщини, яка так часто призводила до окомилування й інших подібних явищ. Сердюк, "повний нуль" в науці, "завгосп", є не стільки негативним персонажем чи лиходієм, скільки типовим породженням радянської системи господарювання, що й привела врешті-решт країну до занепаду.

Савелін бореться за свої права негідними методами, але це не виправдовує заходів щодо нього з боку дирекції (переведення в іншу, менше і гірше обладнану лабораторію, а потім і закриття її). Він врешті має повне право зауважити:

Савелін. Тільки хочу сказати вам, що ви, директоре, повинні бути як батько: не можна вбивати одних дітей заради щастя інших. Це аморально. Всі діти однакові [6].

Та цей конфлікт не набирає у п'єсі сили, не розгортається у пряме зіткнення протагоністів (Савелін – Авілов, або Савелін – Сердюк). Всі міжвідомчі, внутрішньоінститутські тертя й конфлікти перекриває сторонній негативний фактор: несподівана смерть кінооператора Тумаркіна, який, знімаючи в інституті фільм з Авіловим, випросив для себе вакцину від грипу. Використав – і вмер ("Ввечері йому стало погано, висока температура, мабуть, грип. Вночі була "швидка допомога". А сьогодні – все", – говорить колега потерпілого, режисер Владов). Триумфальне утвердження дивовижної вакцини припиняється, починається розслідування цього трагічного факту. Зловтішається і загрожує Савелін, прагне все приховати, "не роздувати цю історію" Сердюк. Але наймужніше і найпослідовніше веде себе в цій ситуації Авілов. Саме він, не ховаючись, з'ясує всі деталі справи, домагається створення компетентної комісії з розслідування питання, піднімає всі матеріали по виготовленню потрібної серії вакцини...

Врешті з'ясовано, що не вона стала причиною смерті людини. Але пережиті хвилювання змусили героїв замислитися і над глибшим сенсом своєї праці, над моральними її наслідками, краще побачити і зрозуміти в екстремальній ситуації характери своїх колег і самих себе.

Та багатогранна, вічно актуальна проблема взаємин людини і суспільства, людини і її моральної сутності, її діянь і мети цією сюжетною лінією не вичерпується. Власне, при таких різновидах характерів, які явив нам у драмі Ю. Щербак, кожен персонаж – це своя виразно драматична лінія. Такі окремі сюжетні лінії репрезентують професор Вознесенський, і ширше – подружжя Вознесенських, особистісно-інтимні лінії Авілов – Наталка, Авілов – Тамара (дружина), Сердюк, який розкривається через його монологи, інші.

Тут бачимо той тип проблематики, який можемо назвати особистісно-психологічним. Людина, її психологія, її переживання розкриваються автором на тлі суспільного життя, його конфліктів, сутичок і взаємодії груп людей, що переслідують свої колективні чи індивідуальні інтереси. Важливого значення тут набуває сприйняття

зовнішніх подій як факторів внутрішнього життя персонажів, відмова від побутової конкретики, тенденція до узагальненості, ширшого, філософського погляду на світ (Авілов, Вознесенський, навіть Сердюк).

Все це говорить про спробу автора вийти на нові рівні розкриття внутрішнього світу людини – свого сучасника, розкрити її біль і шукання, її прагнення вічного й прекрасного (в кінці п'єси "Відкриття" звучить музика Моцарта, на концерт якого ідуть Авілов з дружиною).

У свій час Лессінг у праці "Гамбурзька драматургія" зазначав: "...Звичайно, не дуже важко є придумати ускладнення фабули і окремі переживання розгорнути в цілі сцени. Але треба вміти остерігатись, щоб ці нові ускладнення не послабили інтересу до змісту і не завдали шкоди правдоподібності його. Треба вміти перейти з погляду оповідача на місце кожної дійової особи, не описувати пристрасті, а справді показати глядачеві розвиток їх так, щоб цей розвиток відбувався без стрибків, з природною поступовістю, яка б доходила до ілюзії, і щоб глядач, хоч-не-хоч, співчував героям" [5:178]. Цього правила – правдоподібності, поступовості, ілюзії життєвості – Ю. Щербак дотримується у своїй психологічній драмі цілком. Не відступає він і від інших класичних теоретичних настанов. "Ми припускаємо чудеса на сцені, – зазначав Лессінг, – тільки в галузі фізичних явищ, а в моральному світі все повинно йти своїм звичайним порядком, бо театр має бути школою моральності! Спонукальні причини всякого рішення, всякої зміни в найменших думках і поглядах треба точно зважити між собою стосовно до раз задуманого характеру, і вони мають справляти тільки те враження, яке можуть по найсуворішій справедливості. ...Я дуже добре розумію, що в драмі певний напрям думок повинен відповідати характерові тієї особи, яка його висловлює. Отже, вони не можуть мати значення абсолютних істин. Досить, коли вони будуть правдиві в поетичному розумінні, коли ми повинні будемо визнати, що дана особа в даному стані, перейнята даною пристрасстю, не може міркувати інакше" [5:178].

Висловлені в XIX ст., ці міркування і сьогодні дають нам ключ до розуміння драматичного твору, який, як слушно відзначено, повинен бути школою моральності. Саме такою школою моральності є і драми Ю. Щербака.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р. 10.02.2004 р.

1. Гегель Г. Естетика В. 4 т. – М.: Искусство, 1971. – Т.3.
2. Дем'янівська Л. Українська драматична поема. / Проблематика, жанрова специфіка. – К.: Вища школа, 1984. – 160 с.
3. Дашкевич Я. Національне питання в Україні // Україна. – 1994. – Вип. 28.
4. Кудрявцева М. Ідеї, конфлікти, характери... (Фрагменти з історії української новітньої драматургії). – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 162.
5. Лессінг. Гамбурзька драматургія // Теорія драми в історичному розвитку. Хрестоматія. – К., 1950. С. 178.
6. Щербак Ю. Відкриття. – К., 1988.

Дорош Г.А. Психологізм інтелектуальної драми

Предметом статті являється критичне осмислення інтелектуальної психологічної драми, где прослеживается тип проблематики, который можно назвать личностно-психологическим.

Dorosh H.A. Psychologism of the Intellectual Drama.

The article presents a critical analysis of the intellectual and the psychological drama which feature personal- and- psychological problems.